

ABDU'L-ÂHİR BAĞDADÎ
(öl. 429/1037)

Doç. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK

Abdu'l-Kâhir el-Bağdâdî bir Eş'arî mezhebi mensubudur. O fıkhıta Şâfiî olmakla birlikte itikadda Sünnet ve Cemaat Ehli'nin Eş'arî kolunun savunucusudur. El-Bağdâdî bu bariz nitelikleri yanında aynı zamanda bir edip ve matematikçidir (1).

Abdu'l-Kâhir el-Bağdâdî tek bir ilim dalında değil, pekçok alanda eser bırakmış İslâm düşünce tarihinin mümtaz simalarından biridir. Tarih, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Tefsir, Feraiz ve bilhassa burada üzerinde duracağımız Kelâm İlmi'nde eser sahibidir. O değeri büyük, yeri yüce, ilmi çok bir imamdır (2).

Tam olarak adı, Ebû Mansûr Abdu'l-Kâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temimî el-Bağdâdî'dir. Bağdat'ta doğup büyüdüğünden Bağdat'a nisbetle el-Bağdâdî lâkabıyla tanınmıştır. Bababıyla Nisabur'a gidip orada bir müddet kalmıştır. Bu ülkeyi terkediş tarihi kesin olarak bilinmemektedir (3).

Nisabur'u terkedişî Türkmen fitnesinin vukubulduğu zamana rastlamış, oradan İsfarayin'e gitmiştir (4). Kaynaklardan babasının 383/993 de öldüğünü öğrendiğimize göre Nisabur'a bu tarihten önce gitmiş olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Abdu'l-Kâhir'in doğum tarihini kat'î olarak tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Fakat bilinen O'nun Ali Amr b. Saïd, Muham-

(1) İbn Hallikân, Vefayât, c. 2, s. 372-373.

(2) Subkî, Tabakât, c. 5, s. 136.

(3) Hatîb el-Bağdâdî, Tarih, c. I, s. 152.

(4) Subkî, A.g.e., c. 5, s. 138.

med b. Ca'fer b. Matar, Ebû Bekr el-İsmailî ve Ebû Ahmed b. Adî'yi dinlemiş olduğudur (3). 365/975 Ebû Bekr el-İsmailî'nin Ebû Bekr b. Adî'nin cenaze namazını kılmasından Abdu'l-Kâhîr'in bu tarihten önce bizzat İbn Adî'yi ve diğerlerini dinlediği anlamını çıkarıyoruz. Bu, bizi O'nun 350/961 seneleri dolayında doğduğu sonucuna götürüyor. Zira ismi geçen zatlardan ders okuması O'nun çocukluk veya gençlik devrelerine tesadüf etmiş olması gerektir (6).

Abdu'l-Kâhîr'in İslâmî ve diğer ilimlerin bir kısmını Bağdat'ta tahsil etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira ilim âşığı olan babası yukarıda adı geçen fakihleri dinlemiştir. Oğul Abdu'l-Kâhîr'in de babasıyla birlikte sözü edilen zatların ilim halkalarında yer almış olması akıldan irak tutulmamalıdır.

Abdu'l-Kâhîr'in babasının Hâdisi ve Edip olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. O aynı zamanda ilim ve âlim dostu idi. Servetini bu uğurda harcadığını bize haber veren kaynaklarımızdır (7). Babanın böyle bir tabiatte olması oğul Abdu'l-Kâhîr üzerinde tesirini göstermiş, ilmî formasyonunda kuvvetli bir etken olmuştur.

Ebû Mansûr el-Bağdâdî yukarıda adı geçen bilginlerden İslâmî ve diğer ilimleri genç yaşından itibaren tahsile başlamış, bu arada matematik ve felsefe ile birlikte 17 kalem ilim öğrenmiştir.

Yaşadığı Devir :

Abdu'l-Kâhîr el-Bağdâdî İslâm Tarihinin karışık bir döneminde, 4/10. asrın sonları ve 5/11. asrın başlarında yaşamıştır. Bu devirde Abbâsî İslâm İmparatorluğu siyasî yönden küçük beyliklere ayrılmış, dinî yönden Sünnî-Şîî çatışmasına sahne olmuş, merkezdeki Halife'nin nüfuzu sarsılmış, Selçuklu Türkleri yavaş yavaş duruma hâkim olmaya başlamıştı.

Söz konusu karışıklığa rağmen bu devir ilmî açıdan canlılığından bir şey kaybetmemiştir. Dinî, felsefî, tasavvufî sahalarda pek çok âlimin eser verdiği devir bu dönem olmuştur. Bir yandan İslâmî ilimler sahasında çeşitli eserler verilirken, diğer yandan daha önce başlanan Yunan felsefî ve ilmî eserlerinin arapçaya nakli bu

(5) Subkî, A.g.e., c. 5, s. 137.

(6) Fevkiye Huseyn Mahmûd, Usûlu'd-dîn li Abdi'l-Kâhîr el-Bağdâdî. (Makale) Turâsu'l-İnsaniye, sayı 3, s. 287 ve dv. Kahire, 1968.

(7) Subkî, A.g.e., c., 5, s. 138.

devrin şahid olduğu büyük ilmî faaliyetlerden olmuştur. Tasavvuf'un bir kısım temel eserleri bu dönemde kaleme alınmış, diğer ilmî sahalarda da sayısız eser verilmiştir. Diğer ilmî sahalardan kasdımız; dil, tabiat, matematik, cebir, kimya v.b. ilim dallarıdır.

Bahis konusu dönemde Kelâmcı olarak Kâdî Ebû Bekr Bakıl-lânî'yi 403/1012 ve Ebû İshak İsferayimî'yi 418/1027, Fıkıh'ta Ebû Hüseyin Bağdâdî 428/1036 ile Sâlim b. Abdullah Herevî'yi 433/1041. Hadis'te Ebû Bekr İsfahanî 428/1036 ile Ebû Abbâs Neseffî'yi 432/1040 görüyoruz.

Felsefe ve Tıb'ta İbn Sina 428/1036 matematik alanında Ebû İshak Kerhî 426/1034 çeşitli ilim dallarının büyük bilgini Ebû Reyhan Birûnî 439/1047, Tasavvuf'ta Ebû Kasım Kuşeyrî bu devirde yaşamış belli başlı bilginlerdir. Kısaca el-Bağdâdî ilim ve fikir yönünden verimli bir çağda yaşamış, İslâm ilim ve düşünce hayatına kaleme aldığı pekçok eseriyle katkıda bulunmuştur.

Eserleri :

Abdu'l-Kâhir el-Bağdâdî'nin 25 kadar eserinin olduğunu bize kaynaklar haber vermektedir (8). O Tefsir, Hadis, Fıkıh Usulü, Kelâm, Matematik, Tarih ve Tasavvuf ilim dallarında eserler vermiştir. Eserlerinin büyük çoğunluğunu Kelâm alanında yazdıkları teşkil eder. Fakat bununla birlikte diğer sahalarda kaleme aldıkları da ilmî kıymet yönünden önem taşırlar.

Bağdâdî'nin eserlerinde müşahede edilen tertib ve düzenin fevkalâde oluşu, ayrıca ifade açıklığı ve üslûb akıcılığıdır. Onun aynı zamanda kuvvetli bir edip ve şairleri olan bir şair olduğunu da unutmamak lâzımdır.

Abbu'l-Kâhir'in çeşitli sahalarda eserler verdiğini az önce ifade etmiştik. Şimdi burada Onun eserlerinin isimlerinin bir listesini takdim ediyoruz :

- 1) İbtâlu'l-Kavl bi't-Tevellud,
- 2) Ahkâmu'l-Vat'i't-Tâm,
- 3) Usûlu'd-Dîn,
- 4) el-İmân ve Usûluhu,
- 5) Bulûğu'l-Meda an Usûli'l-Huda,
- 6) Te'vilu Müteşâbihî'l-Ahbâr,

(8) Subki, Tabakât, c. 5 s. 140; İbn Hallikân, Vefayât, c. 2 s. 372-373.

- 7) Tefsir Esmâ Allah el-Husna,
- 8) Tefsiru'l-Kur'ân,
- 9) Tafdilu'l-Fakîri's-Sabîr alâ'l-Ganiyyi'l-Şâkir,
- 10) Tekmile fi'l-Hısâb,
- 11) Kitâbu's-Sıfât,
- 12) el-Imâd fi Mevârisi'l-İbâd,
- 13) el-Fâhır fi'l-Evâil ve'l-Evâhır,
- 14) el-Fark beyne'l-Fırak,
- 15) El-Fasl fi Usûli'l-Fıkh,
- 16) Fadâihu'l-Kaderiyye,
- 17) Fadâihu'l-Kerramiyye,
- 18) Fadâihu'l-Mu'tezile,
- 19) Fî Ma'nâ Lafzateyi't-Tasavvuf ve's-Sûfi,
- 20) Nakdu mâ Amilehu Ebû Abdullah el-Curcânî fi Tercâhi Mezhebi Ebî Hanîfe,
- 21) Muhtasaru'l-Milel ve'n-Nihal.
- 22) Mi'yâru'n-Nazar,
- 23) Şerhu Miftâh İbn el-Kâs,
- 24) en-Nâsîh ve'l-Mensûh,
- 25) Nefyu Halkı'l-Kur'ân.

Bağdâdî özellikle matematik ilminde temayüz etmişti. Bu alanda yazdığı Kitâbu't-Tekmile bilhassa zikre değer bir eserdir. Fahrüddin Râzî 606/1209 bu kitap hakkında; «Matematik'te sadece Kitâbu't-Tekmile bulunsaydı, kâfi gelirdi.» demiştir (9). Sözüünü ettiğimiz kitablardan bize kadar gelenler şunlardır :

- 1) en-Nâsîh ve'l-Mensûh: Yazma, Berlin, No: 478/9.
- 2) el-Fark Beyne'l-Fırak : Berlin No: 2800 ve Şam Zahiriyye No: 45 yazma nüshalarından itibaren Muhammed Bedr, Kahire, 1910; M. Zâhid Kevserî, Kahire, 1948; Muhyiddin Abdulhamid, Kahire, Tarih? tahkikleriyle basılmıştır. Ayrıca diğer dillere kısmî tercümeleri vardır. E.R. Fiğlalı tarafından türkçeye çevrilmiştir. İst. 1979.
- 3) el-Milel ve'n-Nihal : İst. Aşirefendi No: 555, Bağdat Evkaf Kütüphanesi.
- 4) Usûlu'd-Dîn : Cârullah, No: 2076. 1928 yılında İst. Dârul-fünûn İlähiyat Fakültesince neşredilmiştir.

(9) Subkî, Tabakât, c. 5 s. 138; İbn Halikân, A.g.e., c. 2 s. 372.

(10) A. Bedevî, Mezâhibu'l-İslâmiyyîn, s. 637, Beyrut, 1971.

- 5) Tefsîru'l-EsEsmâ'î'l-Husnâ, British Museum, No: 7547.
- 6) et-Tekmile fî'l-Hisâb, İst. Lâleli 2708.
- 7) Te'vilu'l-Mütesâbihât fî'l-Ahbâr, Aligarh, 95 (14).

Abdu'l-Kâhir el-Bağdâdî'nin Metodu ve Kelâmî Görüşleri :

Bağdâdî bir meselede önce çeşitli görüşleri açık bir biçimde ortaya koyarak mukayeseli anlatımı kullanmaktadır. O bunu özellikle Usûlü'd-Dîn kitabında uygulamaktadır. Onun bu eserinde yaptığı; önce mezhepleri, görüş sahiplerini ve görüşleri zikrettikten sonra mezhebinin veya kendisinin görüşünü belirtmektir.

El-Fark Beyne'l-Fırak'ta bir başka Abdu'l-Kâhir ile karşılaşırız. O, bu kitabında daha ziyade Sünnet ve Cemaat Ehli'ni belirtmekle meşgul olduğundan diğer fırkalara daha fazla yer vererek onlarla fazlaca ilgilenip yeri geldikçe onların yanlışlıklarını söylemekten çekinmemiştir. Çünkü buradaki gayesi fırka-i nâciye olan Ehl-i Sünnet'i ortaya çıkarmak, sapıklıkta olan Şîlik, Mu'tezile, Haricîlik, Kerrâmîlik, Cehmîlik v.b. diğer fırkaları Sünnet Ehli'nden ayrı olarak incelemektir.

Elimizde halen mevcut olan Usûlü'd-Dîn'i inceliyecek olursak, söz konusu kitapta, sağlam aklî temellere dayanan tertip ve nizam örneği bir Abdu'l-Kâhir'le karşılaşırız. Gerçekte O bu eserini Kelâm'ın, başka bir deyişle Usûlü'd-Dîn'in 15 aslını ele almış ve her aslı da 15 meseleye bölmüştür. Böylece 225 mesele halinde düzenli bir tarzda itikadî meseleleri tedkik etmiş, mezheplerin görüşlerini serdetmiş, ihtilâfları zikrederek Ehl-i Sünnet'in, Eş'arîliğin inancını son söz olarak belirtmiştir.

Usûlü'd-Dîn'de söz konusu edilen 15 asıl şunlardır :

- 1) Umum ve husus olarak ilimlerin hakikatlerinin beyanı,
- 2) Arazlar ve cisimler şeklinde kısımlara ayrılan âlemin hâdis oluşu,
- 3) Alemin Yaraticısını, Zât'ını ve Sıfatlarını bilme,
- 4) Allah'ın Zâtıyla kâim sıfatlarını bilme,
- 5) Allah'ın isimlerini ve vasıflarını tanıma,
- 6) Allah'ın adaletini ve hükmünü bilme,
- 7) Allah'ın Resûl ve Nebileri,
- 8) Peygamberlerin mu'cizeleri ve Velilerin kerametleri,
- 9) İslâm şeriatının rükünleri,
- 10) Emir, nehy ve haber konusunda - teklif hükümleri,

- 11) Ahirette kulların hükümleri,
- 12) İman Usûlü,
- 13) İmametın hükümleri,
- 14) Âlimler ve imamların hükümleri,
- 15) Küfür ve günahkâr heva ehlinin hükümleri..

Abdu'l-Kâhir el-Bağdâdî bir konuyu işlerken özellikle Eş'arîlerin görüşlerine yer verir. Bunu da «arkadaşlarımız» veya «arkadaşlarımızın tamamı» veyahut «bize göre» sözleriyle dile getirir. Bu şekilde ortaya konan görüş Onun da görüşüdür. Bundan sonra söz konusu meselede ileri sürülen aykırı görüşleri açıklar. Daha sonra yine mezhebin görüşüne dönerek onu akli ve nakli delillerle isbata çalışır. O bu hususta tamamen Eş'arîliğe bağlı bir görünüm içindedir. Bunu gerek usûlü'd-Dîn'de, gerekse el-Fark Beyne'l-Firak'ta Ehl-i Sünnet'e tahsis ettiği bölümde ortaya koymaktadır.

Bağdâdî'ye göre Sünnet ve Cemaat Ehli :

Abdu'l-Kâhir İslâm toplumunun tanımını yaparken şu esasların gözönüne alınması gerektiği görüşündedir :

- 1) Alem sonradan yaratılmıştır.
- 2) Alemin Yaraticısı Bir Tektir, Ezelîdir, Sıfatları vardır. O adalet ve hikmet sahibidir, hiçbir şeye benzemez.
- 3) Hz. Muhammed S. O'nun elçisidir. Risaleti bütün insanlığa şamil olup O'nun şeriatının teyidi gereklidir. Çünkü O'nunla gelen herşey haklıdır.
- 4) Kur'ân şeriat hükümlerinin kaynağıdır.
- 5) Kâbe namaz için kabledir.
- 6) Bütün bunları ikrar eden ve küfrü gerektiren bir bid'at

kendisinde bulunmayan kimse İslâm toplumunun bir üyesidir, muvahhid sünnidir. Bu esasları kabul etmeyen kimse İslâm toplumunda yaşasa bile muvahhid (Allah'ı birleyen) sünni sayılamaz (11).

Müslüman ve toplumunu bu şekilde niteleyen Bağdâdî daha çok Sünnet ve Cemaat Ehli üzerinde durur. Ona göre Ehl-i Sünnet mezhebi Sahabe, Tabiîn ve onların yolundan giden büyük imamların mezhebidir. Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının ilkleri Sahabe arasında yer almıştır. Bağdâdî'ye göre ilk mütekellim Hz. Ali'dir R.

(11) el-Bağdâdî, el-Fark, s. 12-13 ve 230.

Çünkü O va'd ve va'id konusunda Havaric ile, irade, istitaa ve kader mevzularında Kaderiyye ile münazara etmiştir. Sonra Kader'in nefyi mevzuunda Ma'bed el-Cüheni'den uzak duran Abdullah b. Ömer gelir (12).

Tâbiin'den Ehl-i Sünnet'in ilk Kelâmcısı «Risâle Belîğa fî'r-Reddi alâ l-Kaderiyye» sahibi Ömer b. Abdu'l-Aziz'dir. Ayrıca «Kitâb fî'r-Reddi alâ l-Kaderiyye» müellifi Zeyd b. Ali Zeyne'l-Abidin'i de saymak gerekir. Hasan el-Basrî meşhur Ömer b. Abdu'l-Aziz'e yazdığı «Fî Zemmi'l-Kaderiyye» risalesiyle Tâbiin'den olan bir başka mütekellimdir. Şa'bî ve Zührî'yi de el-Bağdâdî Tâbiin'e mensup kelâmcılardan saymakta, bunlardan birincisini Kaderiyye'ye karşı insanların en şiddetlisi olarak takdim etmekte, ikincisini Abdu'l-Melik b. Mervan'a Kaderiyye'nin kanının akıtılabileceği hususunda fetva veren kimse olarak bildirmektedir (13).

Daha sonraki nesilden dikkatimizi çeken mütekellim Ca'fer Sadık'tır. Onun üç kelâmî eseri vardır: 1) Kitâbu'r-Redd alâ'l-Kaderiyye, 2) Kitâbu'r-Redd alâ'l-Havaric, 3) Risale fî'r-Redd alâ'l-Gulât mine'r-Ravâfid.

Fakihlerden ve mezhep imamlarından ilk mütekellimlerin Ebû Hanife ve Şâfiî olduğunu bize söyleyen el-Bağdâdî'dir. Ebû Hanife, el-Fıkhu'l-Ekber'i, ilk sünnî kelâm eserlerinden biri olarak bize bırakırken, İmâm Şâfiî'ye ait iki eserin olduğunu yine el-Bağdâdî'den öğrenmekteyiz. Şâfiî'nin söz konusu iki eserinin adları şunlardır: 1) Fî Tashihi'n-Nübüvve ve'r-Redd alâ'l-Brahime, 2) Fî'r-Redd alâ'l-Ehli'l-Ehvâ (14).

Abdu'l-Kâhir daha sonra diğer kelâm alimlerinin isimlerini vermekte bunlardan özellikle İbn Mücahid, İbn Tayyib el-Bâkılâhî, İbn Furek, Ebû İshak İsferyinî'ye ulaştığını beyan etmektedir (15).

Ebû Mansûr el-Bağdâdî'nin bizce ilginç olan bir başka yanı, O'nun Sünnet ve Cemaat Ehli'ni 8 sınıf altında toplamasıdır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

(12) el-Bağdâdî, el Fark, s. 363.

(13) el-Bağdâdî, A.g.e., s. 363.

(14) el-Bağdâdî, A.g.e., s. 363.

(15) el-Bağdâdî, A.g.e., s. 364.

1) Birinci sınıfı teşkil edenler Tevhid ve Nübüvveti, va'd ve va'idi, sevab ve cezayı, içtihadın şartlarını, imameti kabul edenler olup teşbih ve ta'tılden, Râfidî, Haricî, Cehmiyye, Neccariyye ve öteki heva ehlinin bid'atlarından uzak duran Sıfatiyye'nin yolunda giden Kelâmcılardır.

2) İkinci sınıf Rey ve Hadis topluluğundan Fıkıh imamlarıdır. Bunlar Allah ve Sıfatları konusunda Sıfatiyye mezhebinin görüşünü benimseyip Kaderden ve İ'tizalden uzaktırlar. Allah'ın görülmesini teşbihsiz ve Ta'tilsiz kabul ederler. Haşr, kabir suali, Havz, Sırat, Şefa'at'a ve şirkten başka günahların afvının mümkün olduğuna inanırlar.

3) Bu sınıftakiler Hz. Peygamber'den S. nakledilen haber ve sünnetleri kabul edip onların arasından sahih ve zayıf olanları ayırt ederler. Bunlar aynı zamanda cerh ve ta'dilin sebep ve kuralarını bilenlerdir.

4) Bu gruptakiler edebiyat, sarf ve nahv ilmine vakıf olanlardır. Bunlar lisan imamlarıdır.

5) Beşinci sınıftakiler Kur'ân'ın kıraat ve tefsir vecihlerini bilenlerdir. Fakat söz konusu kıraat ve tefsiri Ehl-i Sünnet mezhebine uygun olarak yaparlar.

6) Altıncı grubu sünnî zahid ve mutasavvıflar oluştururlar.

7) Bahis konusu sınıfı teşkiledenler, kâfirlere karşı sınırlarda müslümanların düşmanlarıyla savaşan, müslümanları koruyan ve Sünnet ve Cemaat mezhebinin açıklıyan mücahidlerdir.

8) Son grup Sünnet ve Cemaat Ehlinin üstün geldiği ülke halklarıdır. Bunlar Tevhid ve adalet, va'd ve va'id konusunda Ehl-i Sünnet bilginlerine uyarlar. Helâl ve haram mevzuunda da onları taklid edenler (16).

Yukarıdaki ifadelerde Abdu'l-Kâhîr'in bir yandan tertib ve intizama verdiği özenin bir örneği görülürken, öte yandan Onun Sünnet ve Cemaat Ehli akîdesi üzerinde ne kadar titiz ve dikkatli olduğu görülüyor. O zaten bu yönüyle fazla önem taşır. Ebû Mansûr el-Bağdâdî önce bütün ilk devir müslümanlarını Ehl-i Sünnet dairesi içine dahil ediyor, sonra bütün Kelâm, Tefsir, Hadis, Fıkıh,

(16) el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Fırak, s. 316-318.

Lisan v.b. ilimlerle uğraşanları Ehl-i Sünnet itikadından taviz vermemek şartıyla söz konusu akîdenin bağlıları sayıyor ve nihayet son grup içinde bütün müslümanları bu sınıfa dahil ediyor. Böylesine bütünleyici ve toparlayıcı bir anlayışta Sıfatiyye mezhebinin yeri ehemmiyet arzeder. Ehl-i Sünnet akîdesinin Kitap ve Sünnet'e bağlı olarak şekillenmesinde ve kesinlik kazanmasında bu mezhebe bağlı olanlar Selef ile sonrakiler arasında köprü vazifesi görmüşlerdir. Sözüünü ettiğimiz mezhebin temsilcileri olarak özellikle İbn Küllâb 240/854 el-Kalânîsî (Aynı devir) ve el-Muhasibî 243/857 meşhurdurlar.

Ebû Mansûr el-Bağdâdî'yi şüphesiz devrindeki siyasî, ictimai ve kültürel kargaşa sözü edilen tarzda kanaat edinmeye ve ayırım yapmaya sevketmiş olabilir. Ama unutulmamalıdır ki insan cemiyyetini ayakta tutan kurallar çoğu kez değişmezliğini korumakta, çünkü toplum için cari olan pekçok hüküm ve şartlar bugünkü toplum için de geçerliliğini muhafaza etmektedir. Her halde Abdu'l-Kâhîr'in endişesi de sağlıklı bir toplum için, sağlam ve birleştirici bir akîde etrafında toplanmaktı.